

УДК 336.7: 347.73

Євгенія Талавіра

ЗАСТОСУВАННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ДЕТІНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ УКРАЇНИ

Досліджено проблему детінізації фінансових ринків України та обґрунтовано застосування фінансово-правових механізмів щодо протидії адміністративним порушенням, порушенням фінансової дисципліни чи іншим тіньовим проявам.

Ключові слова: фінансове право, фінансовий ринок, механізм, детінізація.

Исследована проблема детенизации финансовых рынков Украины и обосновано использование финансово-правовых механизмов по противодействию административным нарушениям, нарушениям финансовой дисциплины или другим теневым проявлениям.

Ключевые слова: финансовое право, финансовый рынок, механизм, детенизация.

Investigated the problem of shadowing financial markets of Ukraine and reasonable use of financial and legal mechanisms to combat the violation of the administrative, financial abuse or other shady acts.

Keywords: finance, financial market, mechanism, legalization.

Постановка проблеми. Трансформаційний стан економічних відносин в Україні характеризується низкою кількісних та якісних тенденцій, серед яких в контексті розповсюдження адміністративних правопорушень і тінізованих фінансових відносин, особливої уваги заслуговує зменшення державних підприємств і зростання кількості суб'єктів приватного сектора економіки. Сучасний стан податкової системи України, недоліки фінансово- та адміністративно-правового забезпечення цих процесів сприяють тінізації економічних відносин. Високий рівень тіньових відносин та низки урядових програм зумовлюють проведення ґрунтовних досліджень і вироблення нових підходів до протидії тіньовим проявам в економічній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у розробку проблематики щодо мотивів і механізмів розповсюдження в Україні тіньових відносин організаційно-правових засад детінізації економіки зробили такі українські та зарубіжні вчені: О. Абалкін, А. Базелюк, В. Блейос, В. Бородюк, А. Горщак, М. Глухівський, Г. Гроссман, Е. Дідоренко, Н. Кауфман, Ф. Кейган, А.Т. Ковальчук, Л. Косане, Т. Корягіна, А. Ларьков, В. Мамутов, О. Мандибуря, В. Попович, Р. Ривкін, В. Рутгайзер, К. Свенсон, В. Турчинов, В. Танзі, Е. Фейгт, А. Шевяков, К. Харт, О. Хігінс, Ф. Шнайдер та інші. Зазначені вище вітчизняні та зарубіжні вчені досить ґрунтовно розробили методологічні аспекти детінізації економіки, висунувши певні концептуальні, економічні, кримінологічні та організаційно-правові положення щодо протидії тіньовим проявам. Але, на сьогоднішній день, залишається не достатньо розкритою проблема

© *Талавіра Є. В., 2014*

детінізації фінансових ринків та застосування фінансово-правових механізмів щодо протидії адміністративним порушенням, порушенням фінансової дисципліни чи іншим тіншовим проявам.

Метою статті є дослідження теоретичних положень щодо впливу застосування фінансово-правових механізмів та складової адміністративно-правової інфраструктури щодо протидії адміністративним порушенням, порушенням фінансової дисципліни та детінізації економічних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринкові умови змушують чинити поворот фінансових відносин до права, законності, прозорості, тобто до цивілізованого правочинства. А це – порядок і мораль у державі. Фінансове право в ринкових умовах, його нормативні засади формуються на врахуванні розмаїття інтересів, визначеної законодавством свободи дій, взаємних, скоординованих вчинків суб'єктів фінансово-правових відносин. Сьогодні все більш стає очевидним, що блок фінансово-правового регулювання є настільки визначальним і важливим, що ринкова економіка без його функціонування розвиватися не в змозі.

Фінансове право ринкового типу являє собою найефективнішу систему протидії так званому «тіншовому праву». Тіншові відносини особливо інтенсивно розвиваються там, де адміністративно-командна система зламана, однак на заміну цій останній, не з'явилися ринкові відносини цивілізованого типу. Держава за інерцією продовжує втручатися в економічне життя, обмежує його, а фінансове право як базовий регулятор знаходиться в процесі становлення [5].

Попри те, що тіншові відносини з моменту перебудови політико-економічної системи в пострадянських республіках набули особливо широкого розмаху, термін «тіншове право» введено в науковий обіг порівняно недавно [9].

За змістом поняття детінізації економіки спрямоване на розв'язання проблеми виводу економічної діяльності з «тіні». За структурними елементами цього поняття, детінізація економіки України вимагає, з одного боку, створення таких економічних передумов, за яких суб'єктам підприємницької діяльності економічно не вигідно працювати в «тіні», з іншого – створення адміністративно-правової інфраструктури перманентного контролю за фінансово-господарськими операціями та протидії правопорушенням та іншим тіншовим проявам [2].

Таким чином, поняття адміністративно-правової інфраструктури детінізації економічних відносин містить адміністративно-правові норми, що визначають об'єкти контролю, суб'єктів контролю, їх функції та адміністративно-процесуальні процедури реалізації цих функцій з метою протидії тіншовим проявам. Такі адміністративно-правові норми закріплені в законах України, підзаконних нормативно-правових актах (постановах Кабінету Міністрів), відомчих нормативно-правових актах тощо [2].

Система джерел адміністративно-правових норм, які утворюють адміністративно-правову інфраструктуру детінізації економіки, будується за ієрархічним принципом залежно від юридичної сили конкретного нормативно-правового акта. Класифікація адміністративно-правових норм, що утворюють таку інфраструктуру відповідно до положень загальної теорії права, адміністративного права, може бути побудована не тільки за критерієм юридичної сили, але і за колом адресатів, предметом регулювання, дією у просторі тощо.

Фінансово-правове законодавство – це своєрідний «резервуар», звідки черпаються юридичні норми, що встановлюють можливі форми правочинів, правила поведінки суб'єктів фінансово-правових відносин та відповідальність за порушення встановлених законодавством норм. При цьому важливо мати на увазі, що за своєю суттю фінансо-

вий правопорядок встановлюється, з одного боку, шляхом загальних правил, які забезпечують формально рівне ставлення до всіх адресатів; з іншого боку, правил, які достатньою мірою викладені в законах та підзаконних актах, стабільні та легкодоступні й можуть бути застосовані в судах [4].

Можна погодитися, що в пострадянських (в т. ч. й українських) реаліях тіньові стосунки та відносини тією чи іншою мірою охопили практично всю сферу підприємницької діяльності. Тіньове право в економічній системі обернено пропорційне досконалості та мірі розвитку фінансового права. Фінансове право України має вводити весь спектр фінансових відносин у ринкову систему, а тіньові прояви фінансової діяльності максимально гальмувати та у визначених чинним законодавством рамках цілеспрямовано впорядковувати.

Питаннями законодавчої протидії відмиванню тіньових доходів, особливо їх злочинного різновиду, опікується весь цивілізований світ. Виведенню України після майже дворічного перебування з так званого «чорного списку» FATF (Financial Action Task Force), тобто з переліку країн, яким потрібно вдосконалювати організацію, правове забезпечення та методики протидії відмиванню (легалізації) коштів та іншого майна незаконного походження, та які достатнім чином не борються з відмиванням «брудних» коштів, передувала системна і серйозна законодавча робота.

Така міжнародна організація, як FATF відіграє важливу роль у протидії даному правопорушенню. Зокрема, цією організацією було прийнято 40 рекомендацій, які віддзеркалюють принципи і механізми організації протидії «відмиванню грошей». На реалізацію Сорока рекомендацій FATF прийнято спільно Постанову Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 1124 «Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)», якими повинні керуватися у своїй діяльності всі суб'єкти виконавчої влади, банківські та інші фінансові установи в Україні, у тому числі й аудиторські фірми [10].

Дані рекомендації викладено у Додатку до вищезгаданої Постанови [14], зокрема, рекомендація FATF за № 15 вказує, що фінансові установи повинні розробляти програми протидії відмиванню грошей. Такі програми повинні включати розробку внутрішньої політики, адміністративно-процесуальних процедур і заходів контролю, аудиторську функцію для перевірки системи. При цьому рекомендація FATF за № 14 покладає зобов'язання повідомляти орган фінансової розвідки держави [11] про сумнівні операції, підозри щодо отримання незаконних коштів чи підозри про фінансування тероризму. У рекомендації FATF за № 16 державам пропонується вимогу щодо направлення таких повідомлень в органи фінансової розвідки держави розповсюдити й на професійні види діяльності бухгалтерів, зокрема й на випадки проведення аудиторських перевірок.

Згідно зі ст. 186 Кримінального кодексу України, приховування тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема й аналогічних злочинів проти державної та колективної власності, карається в кримінальному порядку. Це не суперечить міжнародним правовим нормам. Так, у Рішенні Страсбурзької Конвенції Ради Європи від 28 – 30 вересня 1992 р. з питань боротьби із злочинністю зазначено, що комерційна та банківська таємниця не повинна заважати розслідуванню кримінальних справ. Якщо фіноргани підозрюють, що джерелом грошових коштів є злочинна діяльність, вони зобов'язані негайно повідомляти про свої підозри компетентним органам [15]. Цей документ підписало більше вісімдесяти країн, у т. ч. й колишній СРСР, правонаступницею якого з питань, що не суперечать законодавству нашої держави, є Україна.

Знаковою подією також є прийняття Держфінмоніторингу України до Егмонтської групи (ЕГ), що має забезпечити можливість тісної міжнародної співпраці та відкрити доступ (підключення до захищеного веб-сайту групи Егмонт) до глобальної мережі протидії відмиванню злочинних капіталів [5].

Важливо особливо наголосити, що налагоджена національна система протидії відмиванню тіншових доходів відповідає високим міжнародним вимогам і стандартам, і це було б неможливо без серйозної законодавчої роботи саме у сфері фінансового права. Непросте завдання з протистояння небезпеці, пов'язаній з можливостями відмивання «брудних» коштів за тіншовими схемами, які в найкоротші терміни стають «типовими», постає як перед правоохоронними установами та фінансовими інституціями, і в першу чергу перед фінансово-правовою наукою. Адже ефективність здійснення фінансового моніторингу напряду залежить від знання всіма офіційними структурами та учасниками протидії утаємниченим схемам фінансових процесів усіх фінансово-правових тонкощів (юридичних конструкцій) відмивання та легалізації «брудних» коштів.

Процес легалізації «брудних» коштів являє собою складну схему послідовних дій, спрямованих на заплутування істинних джерел кримінальних капіталів завдяки трансформації одних фінансових активів у інші, шляхом численних та різноманітних фінансових операцій. Варто зазначити, що власне операції з відмивання – це, як правило, легальні фінансові операції, але злочинним є походження коштів, що в них використовуються.

Законотворчу діяльність у протидії цій діяльності важливо не лише продовжити, а й посилювати. Природно, для України максимально зацікавленої у міжнародній співпраці по боротьбі з відмиванням «брудних» грошей на системній основі, українобачаним є статус «спостерігача при FATF», за тим і членство у цій авторитетній міжнародній організації.

Створення Глобальної системи протидії відмиванню «брудних» грошей, які за тим використовуються для фінансування тероризму, є невідкладною метою усіх зацікавлених країн. На одному з останніх планерних засіданнях FATF визначено три основні напрями її досягнення [4].

По-перше, це розвиток ефективного співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями (йдеться у першу чергу про МВФ та Світовий банк).

По-друге, розширення самої FATF за рахунок вступу до неї нових членів.

По-третє, створення регіональних організацій – свого роду філій FATF.

Саме така система неминуче змусить керівництво держав враховувати вимоги щодо законодавчої протидії відмиванню тіншових доходів злочинного характеру, а отже, вжити необхідних заходів з імплементації нових 40 рекомендацій FATF та 8 спеціальних рекомендацій цієї організації щодо боротьби з фінансуванням тероризму [4].

У цьому контексті важливим заходом з боку України є підписання рамкових угод з відповідними закордонними інституціями. Відповідно до вимог Рекомендації FATF та на підставі ст. 13 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» Держфінмоніторингом України ведеться активна робота з підготовки та укладення міжнародних договорів міжвідомчого характеру з відповідними компетентними органами іноземних країн [5].

Правовою основою протистояння тіншовому бізнесу, в т. ч. кримінальному підприємництву злочинних угруповань у країнах з перехідною економікою, є законодавство, яке перешкоджає легалізації та відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом.

Відсутність або ж недосконалість такого законодавства створює умови, найсприятливіші для розквіту «брудного» бізнесу, проведення крупномасштабних фінансових афер, «тінізації» доходів, одержаних від неконтрольованої державою економічної діяльності. Визначальним критерієм практичної готовності до протистояння тінновим діянням у фінансовій сфері вважається наявність спеціалізованого закону, спрямованого на боротьбу з легалізацією (відмиванням) доходів здобутих злочинним шляхом.

На вимогу FATF в Україні необхідний законодавчий акт було прийнято. Ним став Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», що забезпечує системний підхід до попередження, виявлення, запобігання та розслідування діяльності з легалізації тіннових операцій головним чином у фінансовій сфері.

Прийнятий Закон у цілому відповідав міжнародним стандартам у сфері боротьби з кримінальними доходами, в т. ч. Віденській та Страсбурзькій конвенціям, Директивам ЄС про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей та Базельським принципам щодо банків.

Державні органи, які виконують функції регулювання та нагляду за установами, що надають фінансові послуги (зокрема, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг та Національний банк України) зобов'язані супроводжувати процес здійснення виконання вимог обов'язкового фінансового моніторингу, який представляє собою нормативно-правовий комплекс превентивних заходів, спрямованих на недопущення використання фінансової системи для легалізації (відмивання) тіннових доходів і капіталів.

Центром, що забезпечує накопичення, зберігання та аналіз інформації про підозрілі фінансові операції, а також за наявності достатніх підстав, щоб надати відповідні узагальнені матеріали правоохоронним органам, визначається спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу – Держфінмоніторинг України (ДФМУ).

Отже, незважаючи на координаційну роль FATF, у нашій державі проблема боротьби з відмиванням «брудних» коштів вирішується з урахуванням національної специфіки. Механізми «відмивання» тіннових капіталів надзвичайно різноманітні й охоплюють різні за характером фінансові операції. Це надзвичайно ускладнює регулювання протидії цьому феномену на основі одного законодавчого акта. Досить ефективною може стати система протидії «парасолькового» типу, що спеціально регулює основні проблемні напрями і є своєрідним каркасом правових заходів щодо боротьби з «відмиванням» капіталів, отриманих злочинним шляхом [5].

Державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) тіннових доходів відповідно до чинного законодавства непомірно розпрошене і тому не ефективне. Так, контроль і нагляд здійснюються: щодо банків – Національним банком України; щодо фондових бірж, інститутів спільного інвестування, підприємств та організацій, які здійснюють управління активами інститутів спільного інвестування, професійних учасників ринку цінних паперів – Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку; щодо страхових та інших фінансових установ, товарних та інших бірж, ломбардів, недержавних пенсійних фондів, інших юридичних осіб, які відповідно до законодавства надають фінансові послуги, – Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України; щодо гральних закладів, юридичних осіб, які проводять будь-які лотереї, торговців дорогоцінними металами і коштовним камінням, аудиторів, аудиторських фірм, суб'єктів підприємницької діяльності, що надають послуги з бухгалтерського обліку, – Міністерством

фінансів України; щодо торговців нерухомістю (ріелтерів) – Державним комітетом України із земельних ресурсів; щодо нотаріусів, адвокатів, суб'єктів підприємницької діяльності, що надають юридичні послуги, та суб'єктів підприємницької діяльності, що надають послуги із створення та проведення реєстрації підприємств, управління підприємствами та майном, – Міністерством юстиції України.

Незважаючи на наявні резерви у законодавчій протидії відмиванню тіншових доходів та капіталів, вітчизняна практика на ділі підтверджує відповідність Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» Сорока рекомендаціям FATF, що відчутно підвищує можливості юридичних та функціональних інструментів у фінансовій сфері, а отже, міжнародний авторитет нашої держави. Принципово важливим є те, що у фінансовому праві такі засоби регуляції, як позитивні зобов'язання і дозволи, правові узгодження, рекомендації, фінансово-правові стимули, варіантність можливих дій і таке інше, отримують вагоме місце і зростаючу роль. Таким чином, це є ще одним підтвердженням набуття даною галуззю права все більш ринкового характеру.

Суб'єктами фінансово-правових відносин і водночас юридичними особами в процесі фінансової діяльності, як правило, виступають колективні утворення, різного роду об'єднання, асоціації, акціонерні товариства, корпорації тощо. Зрозуміло, що до юридичних осіб такого типу практично неможливо застосувати кримінальну відповідальність, а от фінансову, аж до банкрутства і закриття, цілком можливо. І такі юридичні впливи є досить ефективними, оскільки саме фінансові важелі можуть вплинути не лише на окремих осіб, а й на юридичних осіб, що юридично заявлені та виступають за типом акціонерних товариств тощо.

Висновки та пропозиції. Протидія порушенням облікової, фінансової, податкової дисципліни як очевидного, так тіншового характеру відіграє головну роль в адміністративно-правовому механізмі детінізації економічних відносин в Україні. Для реального обмеження «тіншового» економічного обороту необхідно розширити механізм безготівкових розрахунків юридичних осіб за придбані товари та послуги через структури Ощадбанку та Зовнішекономбанку з використанням уже досить розвинутої в Україні електронної системи. Встановити вимогу обов'язкової проплати через банківську систему всіх платежів за придбання товарів, що є об'єктами обліку майнових прав. З метою обмеження доларизації економічних відносин законодавчо впровадити податок на купівлю і на продаж готівкової іноземної валюти. Встановити, що податок не стягується при внесенні іноземної валюти в установи банків для зарахування на рахунки в гривнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонов К. Економіко-правові засоби детінізації економіки і декорумпсування управлінських структур /К. Антонов// Право України. – 2002. – № 4. – С. 118–121.
2. Аудит як форма фінансового контролю та складова адміністративно-правової інфраструктури детінізації економічних відносин в Україні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://5fan.ru/wievjob.php?id=4246>
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про банки та банківську діяльність» / № 358-У від 16.11.2006 р.
4. Ковальчук А.Т. Фінансове право України. Стан та перспективи розвитку /А.Т.Ковальчук. – К.: Парламентське видавництво, 2007. – 488 с.
5. Ковальчук А.Т. Фінансове право: проблеми розвитку та застосування [Текст]: [монографія] /А.Т. Ковальчук, А.В. Матіос; за заг. ред. Л.К. Воронової. – К.: Парламентське видавництво, 2010. – 480 с.

6. *Ковальчук А.Т.* Боротьба з відмиванням коштів: правовий, організаційний та практичний аспекти / А.Т. Ковальчук. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – 216 с.
7. *Ковальчук А.Т.* Законодавча протидія відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом / А.Т. Ковальчук // *Право України.* – 2005. – № 3. – С. 31 – 34.
8. *Котляров С.* Фондовий ринок України в контексті євроінтеграції / С. Котляров // *Ринок цінних паперів України.* – 2007. – № 11 – 12. – С. 8 – 10.
9. *Мазур І.І.* Детінізація економіки в трансформаційних суспільствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.01 «Економічна теорія» / І.І. Мазур. – К., 2007. – 40 с.
10. *Постанова* Кабінету Міністрів України і Національного банку України «Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)» від 28 серпня 2001 р. № 1124 // *Збірник нормативно-правових актів, міжнародних документів, коментарі.* – К.: Атіка, 2003. – 178 с.
11. *Положення* про Державний комітет фінансового моніторингу України // *Офіційний веб-ресурс Державного комітету фінансового моніторингу.*
http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=107&lang=uk
12. *Порядок* взяття на облік Державним комітетом фінансового моніторингу фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 646 // *Системи інформаційно-правового забезпечення ЛІГА: ЗАКОН «Еліт»* (<http://www.liga.net/zakon/ligazakon.html>).
13. *Попович В.М.* Теорія детінізації економіки [Текст]: [монографія] / В.М. Попович. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. – 524 с.
14. *Сорок* рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), затверджені Додатком до Постанови Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 1124 // *Збірник нормативно-правових актів, міжнародних документів, коментарі.* – К.: Атіка, 2003. – С. 179 – 194.
15. *Ст. 4* Конвенції Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом». – Страсбург, 28 – 30 вересня 1992 р.